

Γραμματεία Ύστερης
Αρχαιότητας
Μάθημα 11^ο-12^ο:
Το φιλολογικό πορτρέτο
μιας λογίας

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ζ' εξαμήνου)

Η γυναίκα στο Βυζάντιο

- Κυρίαρχοι ρόλοι: γάμος, τεκνογονία και διεύθυνση του οίκου. Κατά κανόνα, παρέμεναν στην οικία τους και όταν έβγαιναν έξω έπρεπε να καλύπτονται. Ασχολούνταν ή κατ' οίκον ή επαγγελματικά με την κλωστοϋφαντουργία. Αρκετές εργάζονταν στις αγορές της Κωνσταντινούπολης. Κάποιες ευγενείς (π.χ. η Ευδοκία, σύζυγος του Θεοδοσίου Β΄) ήταν επικεφαλής φιλολογικών κύκλων ή συνδέσμων
- Οι μόνες γυναίκες που ελάμβαναν κάπως πληρέστερη εκπαίδευση προέρχονταν από την ανώτερη τάξη· οι υπόλοιπες, κατά κανόνα, ελάμβαναν μόνο τη στοιχειώδη εκπαίδευση, αν και το επίπεδο εγγράμματων γυναικών ήταν μάλλον χαμηλό.

Μάθαιναν κυρίως τους Ψαλμούς και τη Βίβλο από τις μητέρες τους. Δεν μπορούσαν να διδάξουν στην εκκλησία ούτε να λάβουν ιερατικά αξιώματα

- Η κατάσταση αλλάζει προς το καλύτερο από τον 11^ο μ.Χ. αι. κ.ε., με τη δυναστεία των Κομνηνών
- Στην τέχνη παρουσιάζονται σχεδόν άφυλες. Τα χαρακτηριστικά τους συχνά παραμορφώνονται. Το γυναικείο σώμα προβάλλεται με κάποιον ρεαλισμό μόνο για ένα σχετικά σύντομο διάστημα στην ιστορία της βυζαντινής τέχνης
- «Το Βυζάντιο σ' αυτό το ζήτημα [ενν. στη μόρφωση των γυναικών] μιμείται τη σκιαγραφία των παρθένων των Αθηνών.» (Ιμβριώτη 1923: 36)

Αυτοκρατορικά μέτρα εναντίον των εθνικών

- Η θρησκευτική πολιτική του Θεοδοσίου Α' (βασ. 379-395 μ.Χ.) αρχικώς στράφηκε εναντίον των αιρετικών (Αρειανιστών) και των χριστιανών αποστατών, όμως η δεκαετία του 390 μ.Χ. υπήρξε σημείο καμπής για την πολιτική του αυτοκράτορα, αφού τότε υιοθέτησε μια σειρά αντιπαγανιστικών μέτρων
 - ❖ «Η σφαγή της Θεσσαλονίκης [390 μ.Χ.] σηματοδότησε και την αλλαγή της θρησκευτικής πολιτικής. Μέχρι τότε ο Θεοδοσίος επιδείκνυε ανοχή απέναντι στους αλλοθρήσκους – μερικοί από τους πιο στενούς του συνεργάτες, άλλωστε, ήταν εθνικοί. Από το 391 όμως εξέδωσε μια σειρά δρακόντειων νόμων κατά της εθνικής λατρείας: απαγορεύτηκαν η πρόσβαση στους ναούς και όλες ανεξαιρέτως οι τελετές, τα μυστήρια, οι θυσίες, οι προσφορές προς του θεούς, καθώς και τα οικιακά ειδώλια, τα φυλαχτά και τα γούρια, ενώ επιβλήθηκαν ποινές σε όσους εγκατέλειπαν τον χριστιανισμό. [...] Δεν υπήρχε χώρος πλέον ούτε στη δημόσια ούτε στην ιδιωτική σφαίρα για άλλες πεποιθήσεις κι αφοσιώσεις. Αυτή η νομοθεσία όμως πυροδότησε ένα κύμα **θρησκευτικής βίας**. Επιθέσεις χριστιανών σε αλλόθρησκους, συγκρούσεις χριστιανών κι εθνικών, καταστροφές ναών κι αγαλμάτων άλλαζαν άρδην το αστικό και πνευματικό τοπίο της αυτοκρατορίας.» (Βασιλείου 2020: 118-9)

- 24-02-391 μ.Χ.: διάταγμα που απαγορεύει όλες τις αιματηρές θυσίες
- 16-06-391 μ.Χ.: ανάλογο έδικτο για την Αλεξάνδρεια. Ο αρχιεπίσκοπος Θεόφιλος, με τη βοήθεια του στρατού, καταστρέφει το Σεραπείο και άλλα ιερά. Το χρυσελεφάντινο άγαλμα του θεού Σέραπη (κατασκευασμένο τον 4^ο π.Χ. αι. από τον γλύπτη Βρύαξι) έγινε κομμάτια από τους χριστιανούς. Η ομορφιά του ναού είχε παρομοιασθεί με το Καπιτώλιο της Ρώμης. Στέγαζε την τελευταία μεγάλη βιβλιοθήκη της πόλης. Επομένως είχε μεγάλη πολιτική και πολιτιστική σημασία, πέρα από θρησκευτική
 - ❖ Η ποίηση του επιγραμματοποιού Παλλαδά αντικατοπτρίζει με ένα μοναδικό μείγμα οργής, απογοήτευσης και σαρκασμού τα αισθήματα των παγανιστών της πόλης
- 08-11-392 μ.Χ.: Νέο διάταγμα απαγόρευσης των αιματηρών θυσιών, που προέβλεπε τη θανατική ποινή για τους παραβάτες, και της τέλεσης άλλων οικιακών λατρειών
- Λίγο μετά το 392 μ.Χ. καταργούνται οι μεγάλοι θρησκευτικοί αγώνες των εθνικών (Ολυμπιακοί, Πύθια, Άκτια κ.ά.)

- ❖ Πβ. Sirinelli (2001: 683): «Χρονολογίες-κλειδιά παραμένουν τα έτη 391-392 μ.Χ. Ένα διάταγμα του Μιλάνου (391) απαγόρευε να μεταβαίνουν οι εθνικοί στους βωμούς και στα άδυτα των ναών και να ατενίζουν τα αγάλματα που ήταν ανθρώπινα δημιουργήματα. Ήταν ίσως ένα μέτρο τοπικό και περιστασιακό, φανερώνει εντούτοις ένα συγκεκριμένο προσανατολισμό. Την ίδια χρονιά στην Αλεξάνδρεια η εξουσία κατεδάφισε το Σεραπείον, το οποίο είχε καταστεί το προπύργιο του Παγανισμού. Τέλος, το Νοέμβριο του 392 ο Θεοδόσιος ανήγγειλε την απαγόρευση όλων των ειδωλολατρικών θυσιών, αιματηρών και μη. Όντως, η ειδωλολατρική θρησκεία έχει στην πράξη πια καταργηθεί.»
- ❖ Στο ίδιο: «Από τη σημαδιακή εκείνη μέρα συσσωρεύονται τα μέτρα που αποσκοπούν στην απογύμνωση της ειδωλολατρίας από κάθε μέσο που είχε διάθεσή της. Όχι μόνο δεν πληρώνει, το κράτος, τη λατρεία και τις επίσημες τελετές της ρωμαϊκής θρησκείας, αλλά ανακαλεί όλα τα προνόμια που είχε εκχωρήσει στις παγανιστικές θρησκείες. Όλες οι ειδωλολατρικές εορτές εξαφανίζονται και μαζί με αυτές καταργούνται όλοι οι αγώνες που ήταν συνδεδεμένοι μαζί τους. Διασώθηκαν μονάχα όσα στοιχεία δεν δημιουργούσαν θρησκευτικά προβλήματα, όπως οι πομπές, για παράδειγμα, ο,τιδήποτε όμως σ' αυτές τις εορταστικές εκδηλώσεις απαιτούσε θρησκευτική τελετουργία είχε καταργηθεί, όπως στην ουσία και το καλλιτεχνικό και αθλητικό τμήμα αυτών των εκδηλώσεων. Το 408 ο αυτοκράτωρ δημεύει τις περιουσίες των ναών οι οποίες εξής χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση των στρατιωτικών δαπανών.»

- «Τον 5^ο αιώνα αρχίζει μια καινούργια φάση. Τις απαγορευτικές διατάξεις της λατρείας διαδέχονται μέτρα διακρίσεων εις βάρος των ειδωλολατρών. Από το 408 μ.Χ. οι εθνικοί αποκλείονται από τις υπηρεσίες του παλατιού. Το 416 αποκλείονται από το στρατό, τη διοίκηση του κράτους και τη δικαιοσύνη. Είναι πράγματι εκπληκτικό το γεγονός ότι παρόλα αυτά τα μέτρα βρίσκουμε ακόμη, σε όλη τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα, σημαντικότερες προσωπικότητες που ανήκουν στις τάξεις των εθνικών. Σημειωτέον ότι ο αριθμός του έχει εμφανώς μειωθεί και ότι στην πραγματικότητα ο παγανισμός τους είναι μάλλον φιλολογικής φύσεως. (Στο ίδιο, 684)
- «Η τελευταία φάση αυτής της πάλης θα ολοκληρωθεί με την απαγόρευση της ίδιας της ειδωλολατρικής σκέψης, της έκφρασής της και της μετάδοσής της. Τείχη-φραγμοί τέθηκαν στο παγανιστικό πνεύμα με την περίφημη απόφαση του Ιουστινιανού το 529 να κλείσει τη σχολή των Αθηνών και προφανώς με την ίδια ευκαιρία να καταργήσει την παγανιστική διδασκαλία, την εκπαίδευση των εθνικών.» (Στο ίδιο)

Υπατία (±355-415 μ.Χ.)

- «Από τον Τόλαντ [John Toland (1670-1722), Ιρλανδός ορθολογιστής φιλόσοφος] και τον Βολταίρο μέχρι τις σύγχρονες φεμινίστριες, η Υπατία έχει γίνει σύμβολο τόσο της σεξουαλικής απελευθέρωσης όσο και της παρακμής του παγανισμού – και, μαζί με αυτά, της ελάττωσης της ελεύθερης σκέψης, της φυσικής λογικής και της ελευθερίας της έρευνας.» (Dzielska 1997: 188)
- Οι ιστορικές πληροφορίες που διαθέτουμε είναι αποσπασματικές και συνήθως ιδεολογικά ή θρησκευτικά φορτισμένες
- Γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια. Ήταν η πιο ξακουστή και αγαπητή δάσκαλος μαθηματικών και νεοπλατωνικής φιλοσοφίας στην πόλη. Υπήρξε εθνική
- Πιστεύεται ότι δεν την γοήτευσαν ιδιαίτερα οι θεουργικοί τρόποι του Ιάμβλιχου, αλλά ότι επέστρεψε σε έναν πιο παραδοσιακό πλατωνισμό
- Ως εξέχουσα φιλόσοφος, διέθετε δημόσιο ρόλο με υποχρεώσεις προς την κοινότητα της Αλεξάνδρειας και το φιλοσοφικό ακροατήριο της πόλης. Ίσως λάμβανε δημόσια επιχορήγηση

- Δεν απέφευγε να διδάσκει χριστιανούς. Στις δημόσιες διαλέξεις της φαίνεται ότι οι χριστιανοί και εθνικοί συνυπήρχαν ειρηνικά. Η διδασκαλία της λειτούργησε ως «κέντρο συμφιλίωσης των αντιμαχόμενων μερίδων». Εξάλλου, αν κρίνουμε από τον Συνέσιο, είναι αρκετά πιθανόν ο στενός κύκλος μαθητών της να είχε εκλεκτικές και συγκρητιστικές απόψεις. Κρίνοντας από τον ίδιο συγγραφέα, τον εσώτερο πυρήνα των φιλοσοφικών τους απόψεων οι μαθητές της σοφού απαγορευόταν να τον κοινοποιούν σε φιλοσοφικά αμύητο κόσμο (παρόμοια περιφρούρηση της βαθύτερης αλήθειας συνιστούσε κατ' εξοχήν πρακτική των Πυθαγορείων)

- Διέπρεψε επίσης στα μαθηματικά και την αστρονομία. Με την καθοδήγησή της ο Συνέσιος κατασκεύασε τον αστρολάβο, ένα όργανο για τη μέτρηση της θέσης των άστρων και των πλανητών, καθώς και το υδροσκόπιο
- Έπεσε θύμα της διαμάχης ανάμεσα στην κοσμική και τη θρησκευτική εξουσία. Πρωταγωνιστές του αλεξανδρινού πολιτικού σκηνικού γύρω στα 415 μ.Χ. ήταν ο Ορέστης, έπαρχος της Αιγύπτου, και ο Κύριλλος, πατριάρχης της Αλεξάνδρειας (ανιψιός του Θεόφιλου). Οι πηγές μάς πληροφορούν ότι η Υπατία είχε ταχθεί στο πλευρό του Ορέστη. Έντονες προστριβές μεταξύ επάρχου και πατριάρχη είχαν σημειωθεί για διάφορα ζητήματα εξουσίας, αλλά κυρίως για τις συγκρούσεις που μαίνονταν μεταξύ των ορθόδοξων χριστιανών και των Εβραίων της Αλεξάνδρειας. Μετά από διάφορα διαδοχικά περιστατικά βίας (συμπεριλαμβανομένης της εκδίωξης των Εβραίων από την Αλεξάνδρεια, από τους χριστιανούς του Κύριλλου), η πλάστιγγα θα γείρει οριστικά προς τον πατριάρχη, που συνέλαβε το σχέδιο να εξουδετερώσει τη σοφή σύμβουλο του αντιπάλου του

- Η Υπατία πιθανότατα δολοφονήθηκε από μια συμμορία παραβαλανέων (ον. πληθ.: παραβαλανεῖς ή παραβολᾶνοι), κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής του 415 μ.Χ. Επρόκειτο για νοσοκόμους ή κατώτερους κληρικούς· οι ομάδες αυτές προσείλκυαν πολλούς απελπισμένους ανθρώπους και χρησιμοποιούνταν από τους επισκόπους για να προκαλέσουν καθοδηγούμενη βία. Σκοτώθηκε μέσα στην πατριαρχική έδρα, που παλαιότερα ήταν παγανιστικό ιερό και ονομαζόταν Καισάριον
- Το τμήμα από το οικείο λήμμα του λεξικού της Σούδας, που ακολουθεί, προέρχεται από τον *Βίο Ισιδώρου* του νεοπλατωνικού Δαμάσκιου, τελευταίου «διαδόχου» της σχολής των Αθηνών. Νεοπλατωνικός φιλόσοφος ήταν και το βιογραφούμενο πρόσωπο, ο Ισίδωρος από την Αλεξάνδρεια (±450-±520 μ.Χ.)

Ἰπατία: [...] Περὶ Ἰπατίας τῆς φιλοσόφου. ἀπόδειξις, ὡς
στασιώδεις οἱ Ἀλεξανδρεῖς. αὕτη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ
ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη καὶ ἐπαιδεύθη. τὴν δὲ φύσιν
γενναιοτέρα τοῦ πατρὸς οὔσα οὐκ ἠρκέσθη τοῖς διὰ τῶν
μαθημάτων παιδεύμασιν ὑπὸ τῷ πατρὶ,

ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίας ἤψατο τῆς ἄλλης οὐκ ἀγεννῶς,
περιβαλλομένη δὲ **τρίβωνα** ἢ γυνὴ καὶ διὰ μέσου τοῦ ἄστεος
ποιουμένη τὰς προόδους ἐξηγεῖτο δημοσίᾳ τοῖς ἀκροᾶσθαι
βουλομένοις ἢ τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλην ἢ ἄλλου ὅτου δὴ
τῶν φιλοσόφων. πρὸς δὲ τῷ διδασκαλικῷ καὶ ἐπ' ἄκρον ἀναβᾶσα
τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, δικαία τε καὶ σώφρων γεγονυῖα, διετέλει
παρθένος, οὕτω σφόδρα καλή τε οὔσα καὶ εὐειδής, ὥστε καὶ
ἐρασθῆναί τινα αὐτῆς τῶν προσφοιτῶντων.

❖ «Η Υπατία διέθετε μεγάλες ηθικές αρετές· όλες οι πηγές συμφωνούν ότι ήταν πρότυπο ηθικού θάρρους, δικαιοσύνης, ειλικρίνειας, αφοσίωσης στην πολιτεία και πνευματικής τόλμης. Η αρετή για την οποία την εκτιμούσαν ιδιαίτερα ήταν η σωφροσύνη της, η οποία χαρακτήριζε τόσο τη συμπεριφορά όσο και τα ψυχικά της προτερήματα· αυτή η σωφροσύνη εκδηλωνόταν με τη σεξουαλική αποχή, την κόσμια ενδυμασία (τον φιλοσοφικό τρίβωνα), την εγκράτεια και την αξιοπρεπή στάση απέναντι στους μαθητές και στους ισχυρούς της εποχής της.» (Dzielska 1997: 190-1)

ὁ δὲ οὐχ οἷός τε ἦν κρατεῖν τοῦ ἔρωτος, ἀλλ' αἴσθησιν ἤδη
παρείχετο καὶ αὐτῇ τοῦ παθήματος. οἱ μὲν οὖν ἀπαίδευτοι λόγοι
φασί, διὰ μουσικῆς αὐτὸν ἀπαλλάξαι τῆς νόσου τὴν Ὑπατίαν· ἡ δὲ
ἀλήθεια διαγγέλλει πάλαι μὲν διεφθορέναι τὰ μουσικῆς, αὐτὴν
δὲ προενεγκαμένην τι τῶν γυναικείων ῥακῶν αὐτοῦ βαλλομένην
καὶ τὸ σύμβολον ἐπιδείξασαν τῆς ἀκαθάρτου γενέσεως, τούτου
μέντοι, φάναι, ἔρᾶς, ὧ νεανίσκε, **καλοῦ δὲ οὐδενός**, τὸν δὲ ὑπ'
αἰσχύνης καὶ θάμβους **τῆς ἀσχήμονος ἐπιδείξεως** διατραπῆναί τε
τὴν ψυχὴν καὶ διατεθῆναι σωφρονέστερον.

❖ Ο Chuvin (2018: 107) σχολιάζει: «Σύμφωνα με ένα ανέκδοτο (που δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί), η Υπατία συμμεριζόταν την άποψη των χριστιανών ασκητών της εποχής της που θεωρούσαν το σώμα “σωρό σκουπιδιών”. Σε κάποιον από το ακροατήριό της που την είχε ερωτευτεί επέδειξε τα γυναικεία ράκη της (τα πανιά της έμμηνης ρύσης), λέγοντας: “Αυτό έχεις ερωτευτεί, νεαρέ, και δεν υπάρχει εδώ τίποτε το ωραίο”. Όπως φαίνεται, διατηρούσε την παρθενία της σαν Χριστιανή καλόγρια. Το περιστατικό αυτό θεωρήθηκε επινοημένο από κάποιον βιογράφο [= τον Δαμάσκιο] που θέλησε να παραστήσει την Υπατία παρόμοια με τους Κυνικούς φιλοσόφους που “συμπεριφέρονταν σαν σκυλιά”, περιφρονώντας κάθε ντροπή, όπως η ευγενικής καταγωγής Ιππαρχία, που οκτώ αιώνες νωρίτερα συνουσιαζόταν δημόσια με τον σύζυγό της Κράτη.

Το κυνικό πρότυπο σίγουρα είχε εμπνεύσει όχι μόνο τον βιογράφο της αλλά και την ίδια την Υπατία, που φορούσε κοντό τρίβωνα και “δεν ντρεπόταν να ανακατεύεται με τους άνδρες” [Σωκράτης Σχολαστικός VII.15]. Οι τρόποι των Κυνικών είχαν μεγάλη επίδραση στους Χριστιανούς της Ύστερης Αρχαιότητας: άλλωστε, οι βίοι των αγίων περιέχουν πολλά επεισόδια εξίσου σκανδαλιστικά στα μάτια μας. Δεν υπάρχει λόγος να αρνηθούμε την αυθεντικότητα αυτού του συγκεκριμένου, μόνο και μόνο επειδή δεν συνάδει με τις ευαισθησίες μας. Η Υπατία μπορεί να ήταν αγνή, δεν ήταν όμως και άυλη.»

❖ Δεν πρέπει, ωστόσο, να μας διαφύγει το γεγονός ότι ο Δαμάσκιος μοιάζει να κάνει ένα υποτιμητικό σχόλιο για τη γυναικεία φύση της Υπατίας έναντι της ανδρικής τού νεοπλατωνικού Ισίδωρου (±450-±520 μ.Χ.), τον οποίο βιογραφεί (απ. ad ep. Phot. 164 Zintzen): «ὁ Ἰσίδωρος πολὺ διαφέρων ἦν τῆς Ὑπατίας, οὐ μόνον **οἷα γυναικὸς ἀνὴρ**, ἀλλὰ καὶ οἷα γεωμετρικῆς τῷ ὄντι φιλόσοφος.»

οὕτω δὲ ἔχουσιν τὴν Ὑπατίαν, ἔν τε τοῖς λόγοις οὕσαν ἐντρεχῆ καὶ
διαλεκτικὴν ἔν τε τοῖς ἔργοις ἔμφρονά τε καὶ πολιτικὴν, ἢ τε ἄλλη
πόλις εἰκότως ἠσπάζετό τε καὶ προσεκύνει διαφερόντως, οἷ τε
ἄρχοντες αἰεὶ προχειριζόμενοι τῆς πόλεως ἐφοίτων πρῶτοι πρὸς
αὐτήν, ὡς καὶ Ἀθήνησι διετέλει γινόμενον. εἰ γὰρ καὶ τὸ πρᾶγμα
ἀπόλωνεν, ἀλλὰ τό γε ὄνομα φιλοσοφίας ἔτι μεγαλοπρεπές τε καὶ
ἀξιάγαστον εἶναι ἐδόκει τοῖς μεταχειριζομένοις τὰ πρῶτα τῆς
πολιτείας.

ἤδη γοῦν ποτε συνέβη τὸν ἐπισκοποῦντα τὴν ἀντικειμένην αἴρεσιν **Κύριλλον**, παριόντα διὰ τοῦ οἴκου τῆς Ὑπατίας, ἰδεῖν πολὺν ὠθισμὸν ὄντα πρὸς ταῖς θύραις, ἐπιμίξ ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων, τῶν μὲν προσιόντων, τῶν δὲ ἀπιόντων, τῶν δὲ καὶ προσισταμένων. ἐρωτήσαντα δὲ ὅ τι εἴη τὸ πλῆθος καὶ περὶ οὗ κατὰ τὴν οἰκίαν ὁ θόρυβος, ἀκοῦσαι παρὰ τῶν ἐπομένων, ὅτι προσαγορεύοιτο νῦν ἡ φιλόσοφος Ὑπατία καὶ ἐκείνης εἶναι τὴν οἰκίαν.

μαθόντα δὴ οὕτω δηχθῆναι τὴν ψυχὴν, ὥστε φόνον αὐτῇ
ταχέως ἐπιβουλεῦσαι, πάντων φόνων **ἀνοσιώτατον**.

προελθούση γὰρ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἐπιθέμενοι πολλοὶ ἄθροοι
θηριώδεις ἄνθρωποι, ὡς ἀληθῶς σκέτλιοι, οὔτε θεῶν ὅπιν
εἰδότες οὔτ' ἀνθρώπων νέμεσιν ἀναιροῦσι τὴν φιλόσοφον,
ἄγος τοῦτο μέγιστον καὶ ὄνειδος προστρεψάμενοι τῇ πατρίδι.

καὶ ὁ βασιλεὺς ἠγανάκτησεν ἐπὶ τούτῳ, εἰ μὴ Αἰδέσιος

[Ἀνθέμιος Tannéry] ἔδωροδοκῆθη.

❖ «Φαίνεται ότι ο αυτοκράτωρ [Θεοδόσιος Β΄] έστειλε κάποιον Αιδέσιο από την Κωνσταντινούπολη στην Αλεξάνδρεια, για να κάνει έρευνα σχετικά με τον θάνατο της Υπατίας [...].» (Σχόλιο του Zintzen 1967: 81)

καὶ τῶν μὲν σφαγέων ἀφείλετο τὴν ποινὴν, ἐφ' ἑαυτὸν δὲ καὶ
γένος τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ταύτην ἐπεσπάσατο, καὶ ἐξέπλησε δίκην
ὁ τούτου ἕκγονος. [...]

Σωκράτης ο Σχολαστικός (γενν. ±380 μ.Χ.),
Ἐκκλησιαστική ἱστορία VII.15

- Ἦταν δικηγόρος στην Κωνσταντινούπολη
- Συνέγραψε εκκλησιαστική ιστορία (σε 7 βιβλία), ακολουθώντας το παράδειγμα του ευρετή του είδους, του Ευσέβιου Καισαρείας (10 βιβλία). Ο τελευταίος, με το ιστοριογραφικό είδος που εισηγήθηκε, επιχείρησε να αφηγηθεί τη διαδοχή των Αποστόλων και την ιστορία της Εκκλησίας από τη δημιουργία της (με την ἔλευση του Χριστού) μέχρι και την εποχή του
- Η ιστορία του Σωκράτη καλύπτει τα ἔτη 305-439 μ.Χ.

Ἦν τις γυνὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ, τοῦνομα Ὑπατία· αὕτη Θεώνος
μὲν τοῦ φιλοσόφου θυγάτηρ ἦν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προὔβη
παιδείας, ὡς **ὑπερακοντίσαι** τοὺς κατ' αὐτὴν φιλοσόφους,
τὴν δὲ Πλατωνικὴν ἀπὸ Πλωτίνου καταγομένην διατριβὴν
διαδέξασθαι, καὶ πάντα τὰ φιλόσοφα μαθήματα τοῖς
βουλομένοις ἐκτίθεσθαι· διὸ καὶ οἱ πανταχόθεν φιλοσοφεῖν
βουλόμενοι κατέτρεχον παρ' αὐτήν.

❖ Η Dzielska (1997: 88 και 78), ερευνώντας τις λιγοστές πληροφορίες που διαθέτουμε για τους μαθητές του πνευματικού κύκλου της Υπατίας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «[ο]ι διαφορετικοί τόποι προέλευσής τους επιβεβαιώνουν τη μαρτυρία του βασικού ιστορικού, του Σωκράτη Σχολαστικού, που υποστηρίζει ότι “όλοι όσοι ήθελαν να σπουδάσουν φιλοσοφία έτρεχαν κοντά της από όλα τα μέρη”. Προέρχονταν από την Κυρήνη, τη Συρία, την Αλεξάνδρεια, τη Θηβαΐδα και την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, έχοντας παρόμοιο παρελθόν, πλούτο και σχέσεις με τον κόσμο των διοικούντων. [...] οι στενότεροι και πιστότεροι μαθητές της Υπατίας ήταν άτομα που αργότερα κατέλαβαν αυτοκρατορικά ή εκκλησιαστικά αξιώματα.»

Διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῇ ἐκ τῆς παιδείσεως σεμνὴν παρρησίαν
καὶ τοῖς ἄρχουσι σωφρόνως **εἰς πρόσωπον** ἦρχετο· καὶ οὐκ ἦν τις
αἰσχύνῃ **ἐν μέσῳ ἀνδρῶν** παρεῖναι αὐτήν· πάντες γὰρ δι'
ὑπερβάλλουσαν σωφροσύνην πλέον αὐτὴν ἠδοῦντο καὶ
κατεπλήττοντο. Κατὰ δὴ ταύτης τότε **ὁ φθόνος** ὠπλίσσατο· ἐπεὶ
γὰρ συνετύγγανε συχνότερον τῷ Ὁρέστη, διαβολὴν τοῦτ' ἐκίνησε
κατ' αὐτῆς παρὰ τῷ τῆς ἐκκλησίας λαῷ, ὡς ἄρα εἶη αὕτη **ἢ μὴ**
συγχωροῦσα τὸν Ὁρέστην εἰς φιλίαν τῷ ἐπισκόπῳ συμβῆναι.

Καὶ δὴ συμφρονήσαντες ἄνδρες τὸ φρόνημα ἔνθερμοι, ὧν
ἠγεῖτο **Πέτρος** τις ἀναγνώστης, ἐπιτηροῦσι τὴν ἄνθρωπον
ἐπανιοῦσαν ἐπὶ οἰκίαν ποθέν· καὶ ἐκ τοῦ δίφρου ἐκβαλόντες,
ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἧ ἐπώνυμον **Καισάριον** συνέλκουσιν,
ἀποδύσαντές τε τὴν ἐσθῆτα ὄστράκοις ἀνεῖλον· καὶ μεληδὸν
διασπάσαντες, ἐπὶ τὸν καλούμενον Κιναρῶνα τὰ μέλη
συνάραντες πυρὶ κατηνάλωσαν.

Τοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλω καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων
ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο· **ἀλλότριον γὰρ παντελῶς** τῶν
φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις
παραπλήσια. Καὶ ταῦτα πέπρακται τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς
Κυρίλλου ἐπισκοπῆς, ἐν ὑπατείᾳ Ὀνωρίου τὸ δέκατον, καὶ
Θεοδοσίου τὸ ἕκτον, ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, **νηστειῶν** οὐσῶν.

- Πβ. το καταληκτικό σχόλιο του Chuvin (2018: 111): «Οι ερμηνείες αυτής της έκρηξης μίσους **ποικίλλουν**. Σύμφωνα με τον Εθνικό Δαμάσκιο, που γράφει στις αρχές του 6^{ου} αι., ο επίσκοπος, περνώντας μπροστά από το σπίτι της Υπατίας και βλέποντας το πλήθος που συνωστιζόταν, ανακάλυψε τυχαία τη δημοτικότητα της φιλοσόφου. Η εκδοχή αυτή ενοχοποιεί άμεσα τον επίσκοπο και παρουσιάζει τον φόνο ως μια σαφή έκφραση της έχθρας ανάμεσα στον χριστιανισμό και την εθνική φιλοσοφία. Βέβαια, είναι μάλλον απίθανο ο Κύριλλος, που χειροτονήθηκε επίσκοπος τον Οκτώβριο του 412, να πληροφορήθηκε τη δημοτικότητα της Υπατίας τον Μάρτιο του 415. Η Υπατία ήταν διάσημη εδώ και μία –αν όχι δύο– δεκαετίες. Το 415 δεν μαρτύρησε ένα παιδί-θαύμα ή μια νεαρή κοπέλα, αλλά μια ώριμη κυρία.»
- «Για τον ιστορικό, πολύ πειστικότερος από τον Δαμάσκιο είναι ο Σωκράτης, σύμφωνα με τον οποίο ο Κύριλλος θεωρούσε πως η Υπατία αποτελούσε εμπόδιο στη συμφιλίωσή του με τον έπαρχο. Υπήρξε θύμα της ίδιας της πολιτικής της επιρροής (ως Αλεξανδρινή, μπορούσε να είναι πολύ χρήσιμη συμβουλάτορας σε έναν ξένο διοικητή της πόλης) και την αντιπαλότητας των φατριών. Η απάντηση στα αστυνομικά μέσα του Ορέστη, τη σύλληψη και τα βασανιστήρια, ήταν οι ταραχές που υπέθαλψε ο Κύριλλος.

Χωρίς να μπορούμε να υπολογίσουμε με ακρίβεια την ευθύνη του επισκόπου σε αυτήν την τραγική εξέλιξη, είναι φανερό ότι τα χέρια του δεν θα μπορούσε να είναι καθαρά σε ένα έγκλημα που διαπράχθηκε μέσα στον ίδιο τον πατριαρχικό ναό του. Όπως συμβαίνει συχνά σε περιπτώσεις ταραχών, οι ένοχοι δεν τιμωρήθηκαν, αν και ήταν γνωστό το όνομα ενός τουλάχιστον από τους επικεφαλής, του αναγνώστη (κατώτερου κληρικού) Πέτρου. Οι φρικαλεότητες αυτές αποδοκιμάστηκαν ακόμα και από ένθερμους Χριστιανούς. [...] Όμως η Υπατία δεν δολοφονήθηκε εξαιτίας κάποιου παγανιστικού αγώνα. Το γεγονός ότι ήταν Εθνική απλώς την έκανε πιο ευάλωτη σε μια σύγκρουση που στην πραγματικότητα είχε να κάνει με την πολιτική ζωή της Αλεξάνδρειας.» (Στο ίδιο, 111-2)

❖ Πβ. ακόμη το συμπέρασμα της Dzielska (1997: 191): «Όταν οι αυστηρές ηθικές αρχές της Υπατίας τέθηκαν στην υπηρεσία της κοσμικής πλευράς στη διάρκεια της διαμάχης ανάμεσα στον πατριάρχη Κύριλλο και τον έπαρχο Ορέστη, προκάλεσαν ανησυχία και φόβο στους εκκλησιαστικούς κύκλους.

Οι εκκλησιαστικές αρχές αντιλήφθηκαν ότι αντιμετώπιζαν μια συνετή γυναίκα προικισμένη με σημαντικά χαρίσματα, που διέθετε τεράστια επιρροή και ήταν αποφασισμένη να υπερασπιστεί τις πεποιθήσεις της· ακόμα, οι σημαντικοί μαθητές της μπορούσαν να επιτύχουν την υποστήριξη του Ορέστη από τους ανθρώπους που βρίσκονταν κοντά στον αυτοκράτορα.»

❖ «Η διαμάχη μεταξύ των χριστιανικών ομάδων πήρε ανησυχητικές διαστάσεις το 414 και το 415. Ο Ορέστης αντιδρούσε πεισματικά στις προσπάθειες του Κυρίλλου να σφετεριστεί τις εξουσίες της δημόσιας διοίκησης. Έμεινε αμετακίνητος στις θέσεις του ακόμα και όταν ο πατριάρχης προσπάθησε να συμφιλιωθεί μαζί του. Δημιουργήθηκαν όμως υποψίες μεταξύ των οπαδών του Κυρίλλου ότι η Υπατία, φίλη του επάρχου, είχε υποδαυλίσει και υποστηρίξει την αντίστασή του. Ο πατριάρχης ένιωσε να απειλείται και διάφορες ομάδες που συνδέονταν με την εκκλησία αποφάσισαν να τον βοηθήσουν.

Μερικοί μοναχοί επιτέθηκαν στον Ορέστη, ενώ οι υποστηρικτές του Κυρίλλου επινόησαν και διέδωσαν επιδέξια φήμες ότι η Υπατία έκανε μάγια και σατανικές επικλήσεις σε βάρος του επάρχου, “των ανθρώπων του Θεού” και ολόκληρης της πόλης. Ο αγώνας ανάμεσα στον πατριάρχη και στον έπαρχο για τη διεκδίκηση της πολιτικής ισχύος και της επιρροής της εκκλησίας στα κοσμικά θέματα τερματίστηκε με τον θάνατό της. Την σκότωσαν άτομα που βρίσκονταν στην υπηρεσία του Κυρίλλου. Ήταν μια **πολιτική δολοφονία** που προκλήθηκε από τις μακροχρόνιες διαμάχες στην Αλεξάνδρεια. Με αυτή την εγκληματική πράξη χάθηκε ένας ισχυρός υποστηρικτής του Ορέστη. Ο έπαρχος όχι μόνο εγκατέλειψε τον αγώνα εναντίον του πατριάρχη, αλλά έφυγε για πάντα από την Αλεξάνδρεια. Η εκκλησιαστική φατρία παρέλυσε τους οπαδούς του με τον φόβο και έτσι η ειρήνη επανήλθε στην πόλη. Μόνο οι δημοτικοί σύμβουλοι προσπάθησαν –με πενιχρά αποτελέσματα– να προκαλέσουν την επέμβαση του αυτοκράτορα.» (Στο ίδιο, 191-2)

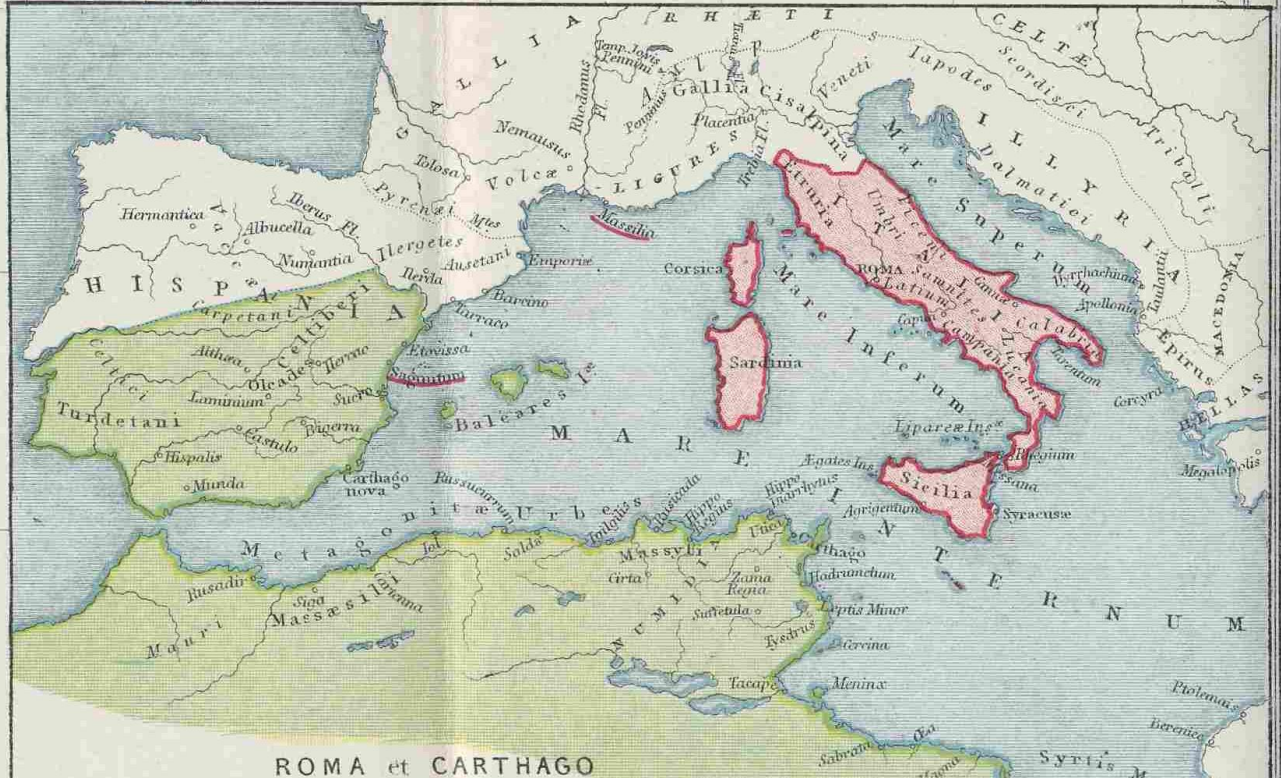
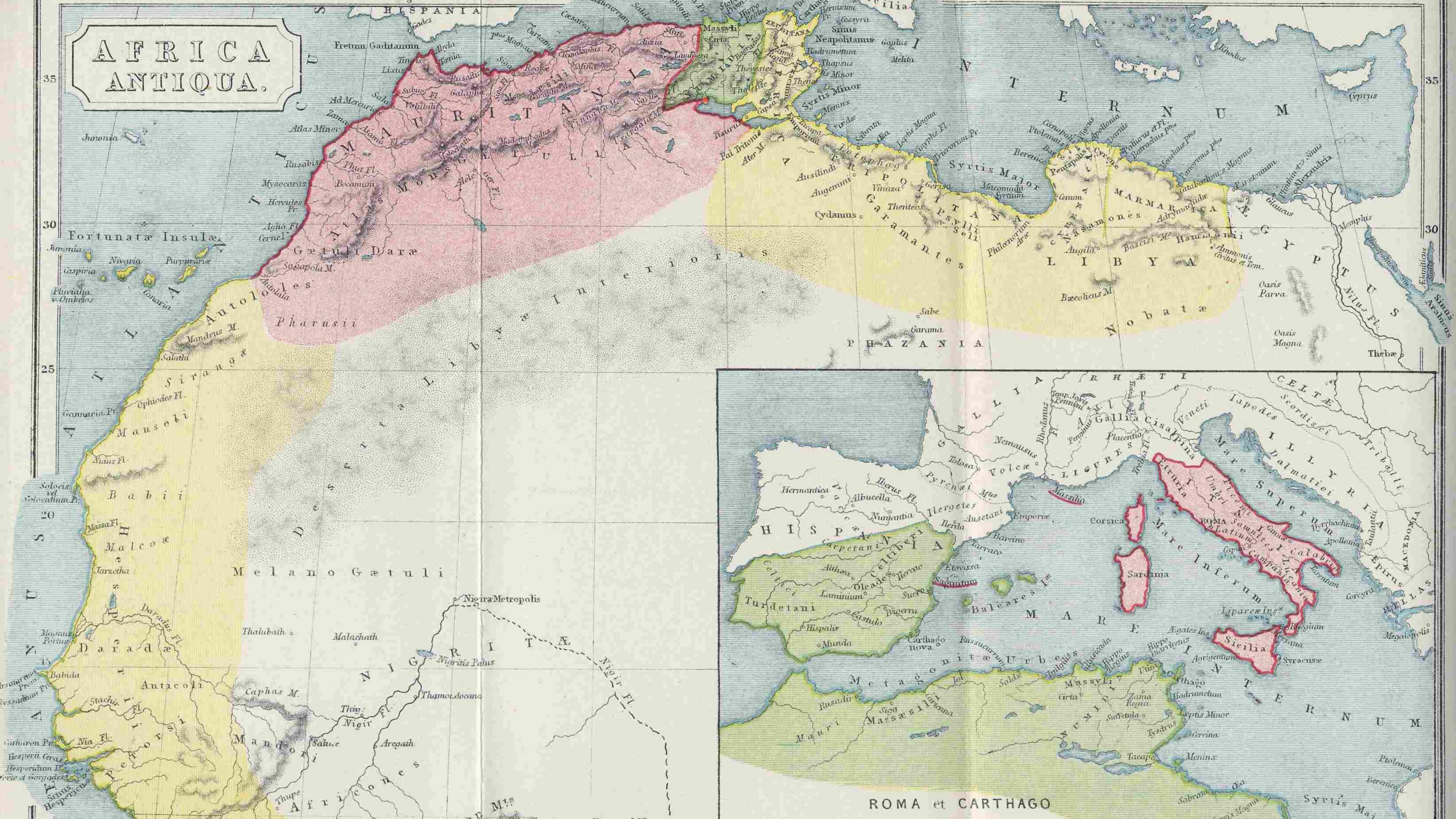
❖ «Ο θάνατος της Υπατίας δεν είχε καμιά σχέση με την αντιπαγανιστική πολιτική που ακολουθούσε ο Κύριλλος και η εκκλησία εκείνη την εποχή.» (Στο ίδιο, 192)

Συνέσιος Κυρήνης (±370-±413 μ.Χ.)

- Πολυγράφος συγγραφέας και επίσκοπος Πτολεμαΐδος
- Γεννήθηκε στην Κυρήνη
- Μαθήτευσε δίπλα στην Υπατία (περ. 390-396 μ.Χ.). Κατόπιν πήρε μέρος σε διπλωματική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη. Έκτοτε, επέστρεψε μερικές φορές ακόμη στην Αλεξάνδρεια. Υπήρξε βαθιά πνευματικός άνθρωπος, απόλυτα αφοσιωμένος στη δάσκαλό του
- Αξιοπρόσεκτη είναι η ισορροπία που πέτυχε μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού βίου

- Το 410 μ.Χ. ο ίδιος ο λαός της Πτολεμαΐδας τον θέλησε για επίσκοπο της περιοχής (δεν είναι απολύτως βέβαιο ότι είχε βαπτισθεί). Αποδέχθηκε το λαϊκό αίτημα υπό τον όρο να συνεχίσει να διάγει έγγαμο βίο και να έχει το δικαίωμα να μελετά την αγαπημένη του φιλοσοφία κατ' οίκον
- Ο χαμός των τριών παιδιών του κλόνισε την ψυχική και σωματική του υγεία, μετά από λίγο καιρό πέθανε
- Οι επιστολές του προς τη δάσκαλό του εκφράζουν έντονη νοσταλγία για την εποχή της φιλοσοφικής μαθητείας του
- Ο αδελφός του Ευόπτιος υπήρξε παρομοίως μαθητής της Υπατίας και, επίσης, ενδέχεται να χειροτονήθηκε και αυτός επίσκοπος Πτολεμαΐδας

AFRICA ANTIQUA.

Επιστολή 137 (±395 μ.Χ.)

Εἰ τῆς Ὀδυσσεύως πλάνης κέρδος ἔφησεν Ὅμηρος πολλῶν ἀνθρώπων ἰδεῖν τε ἄστεα καὶ νόον γνῶναι, καὶ ταῦτα τῆς προσορμίσεως αὐτῷ γενομένης οὐ πρὸς ἄνδρας χαρίεντας ἀλλὰ πρὸς Λαιστρυγόνας καὶ Κύκλωπας, ἧπου θαυμαστῶς ἂν ἦσεν ἡ ποίησις τὴν ἐμὴν τε καὶ σὴν ἀποδημίαν, παρασχοῦσαν ἡμῖν εἰς πείραν ἐλθεῖν τῶν καὶ διὰ φήμης ἀπιστουμένων. αὐτόπται γάρ τοι καὶ αὐτήκοοι γεγόναμεν τῆς γνησίας **καθηγεμόνος τῶν φιλοσοφίας ὀργίων.** [...]

- ❖ «[Ο] Συνέσιος περιγράφει τη φοβερή εντύπωση που αποκόμισαν και οι δύο [= ο ίδιος και ο φίλος του Ερκουλιανός] στην αρχική τους συνάντηση με την Υπατία όταν πήγαν για πρώτη φορά στην Αλεξάνδρεια, μακριά από την πατρίδα [...].» (Dzielska 1997: 63-4)
- ❖ «Σαν διάδοχος του Πλάτωνα, η Υπατία είναι προικισμένη με το χάρισμα που της επιτρέπει να διδάσκει τους άλλους και να εκπληρώνει την αποστολή της με αφοσίωση, λες κι ο ίδιος ο Θεός της έχει αναθέσει αυτό το έργο. Αποκαλύπτει με ζήλο στους μαθητές της την “ιερή” αίσθηση της φιλοσοφικής έρευνας και θεωρείται “γνήσια καθηγήτρια των μυστηρίων της φιλοσοφίας”. Ο χαρακτηρισμός του καθηγητή στις λεωφόρους της “γνήσιας” ιερής φιλοσοφίας αποδιδόταν τον καιρό της Υπατίας μόνο στους νεοπλατωνικούς που ξεχώριζαν από κάποιο είδος ατομικής αγιότητας, από τη φήμη της σοφίας και της πνευματικής υπεροχής. Στο πλευρό μιας τόσο σημαντικής δασκάλας, οι μαθητές δεν μπορούν παρά να αισθάνονται σαν εκλεκτοί της μοίρας. Την περιβάλλουν με χαρά, όπως τα μέλη μιας χορωδίας τον μαέστρο τους.»
- ❖ Η φιλοσοφική διδασκαλία δηλώνεται ως ένα είδος θρησκευτικού μυστηρίου μέσω της λ. *ὄργια*, η οποία σημαίνει «μυστικές τελετουργίες (προς τιμήν της Δήμητρας, του Διονύσου κ.ά.), μυστική λατρεία που τελείται μόνο από μνημένους, (μτφ.) κάθε είδους μυστήρια ασχέτως προς τη θρησκεία». Αν και εδώ η χρήση της λέξης είναι μεταφορική, το θρησκευτικό νόημα διατηρείται ενεργό, ως εάν η Υπατία να παρομοιάζεται με ιεροφάντη που μυεί τους μαθητές της σε ένα τελετουργικό (πβ. τα επίθετα *αυτόπται* και *αυτήκοοι*)

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Βασιλείου, Φ. *Βυζάντιο (324-451): Η ανάδυση μιας νέας αυτοκρατορίας.*

Αθήνα: Εστία, 2020.

Chuvpín, P. *Οι τελευταίοι εθνικοί: Ένα χρονικό της ήττας του παγανισμού.* 3^η έκδ.

Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2018.

Δενδρινός, Μ. *Υπατία: Αστρονομία, Μαθηματικά και Φιλοσοφία στο λυκόφως του αρχαίου κόσμου.* Αθήνα: Αρμός, 2021.

Dzielska, M. *Υπατία η Αλεξανδρινή.* Μτφρ. Γ. Κουσούνελος. Αθήνα: Ενάλιος, 1997.

Ιμβριώτη, Ρ. *Η γυναίκα στο Βυζάντιο.* Αθήνα: Α. Ι. Ράλλη, 1923.

Sirinelli, J. *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου: Ελληνική γραμματολογία των ελληνοιστικών, των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, 334 π.Χ.-519 μ.Χ.* Μτφρ. Σ. Μπίνη-Σωτηροπούλου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2001.

Zintzen, Cl. *Damascii Vitae Isidori reliquiae: Edidit adnotationibusque instruxit.*

Χίλντεσχαϊμ: G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1967.